

**O'QUV JARYONIDA QALAMCHIZGI VA QORALAMALARNI
BAJARISHDA TALABALARNI KASBIY-PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI
RIVOJLATNIRISH TEXNALOGIYASI.**

Boltaboyev Azizbek Xasanboy o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi.

E-mail: azizbekboltaboyev1994@gmail.com Tel- 943082603

Annotassiya: Shuni ta'kidlash kerakki, chiziq vizual idrok etish psixologiyasi nuqtai nazaridan, ma'lumot sof mavhum, shartli element bo'lib, uni qo'llashning yuqoridagi barcha jihatlarida faqat odam tomonidan idrok etiladi. Bu chiziq tabiatda mavjud emasligi bilan bog'liq, chunki chiziqqa o'xshash eng nozik narsa, masalan, inson sochi, aslida tuzilishi va hajmiga ega bo'lgan uch o'lchamli ob'ektdir. Chiziq narsaning konturini etkazishning asosiy vositalaridan biri bo'lib, uni vizual idrok etish psixologiyasi nuqtai nazaridan eng muhim tasvirlash vositasiga aylantiradi.

Kalit so'zlar: eskiz, individual, qalamtasvir, badiiy, an'ana, madaniyat, kompozitsion, qoralama, grafika, shtrix, xotira, flomaster.

**ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-
ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ ПО
ВЫПОЛНЕНИЮ КАРАНДАША И НАБРОСА В ПРОЦЕССЕ
ОБУЧЕНИЯ.**

Болтабоев Азизбека Хасанбоя- сын

Преподаватель Наманганского государственного университета.

Электронная почта: azizbekboltaboyev1994@gmail.com Тел- 943082603

Аннотация: Следует отметить, что с точки зрения психологии зрительного восприятия линия является чисто абстрактным, условным элементом, который воспринимается только человеком во всех вышеперечисленных аспектах его применения. Это связано с тем, что линии в природе не существует, ведь тончайшая вещь, напоминающая линию, например, человеческий волос, на самом деле является трехмерным объектом со структурой и объемом. Линия является одним из основных средств передачи контура предмета, что делает ее важнейшим средством изображения с точки зрения психологии зрительного восприятия.

Ключевые слова: набросок, личность, карандашный рисунок, художественный, традиция, культура, композиция, набросок, графика, линия, память, фломастер.

**TECHNOLOGY FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL-
PEDAGOGICAL COMPETENCE OF STUDENTS IN PERFORMING
PENCIL AND DRAFT IN THE PROCESS OF STUDY.**

Boltaboyev is the son of Azizbek Hasanboy

Teacher of Namangan State University.

E-mail: azizbekboltaboyev1994@gmail.com Tel- 943082603

Abstract: It should be noted that from the point of view of the psychology of visual perception, the line is a purely abstract, conditional element, which is perceived only by a person in all the above aspects of its application. This is due to the fact that the line does not exist in nature, because the thinnest thing resembling a line, for example, a human hair, is actually a three-dimensional object with structure and volume. A line is one of the main means of conveying the outline of an object, which makes it the most important means of representation from the point of view of the psychology of visual perception.

Key words: sketch, individual, pencil drawing, artistic, tradition, culture, composition, draft, graphic, line, memory, felt-tip pen.

Qisqa muddatli qalamtasvir tushunchasini oydinlashtirish ushbu tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biridir, chunki u turli yondashuvlar va maktablar tomonidan to'plangan muhim materiallarni tizimlashtirishga imkon beradi. Ushbu tadqiqot uchun material to'plash, shuningdek, tadqiqotni sinovdan o'tkazish jarayonida talabalar bilan o'tkazilgan suhbatlar davomida, afsuski, talabalarning aksariyati qisqa muddatli qalamtasvirning har xil turlari atamalari bilan tanish emasligi yoki ularga ahamiyat bermasligi ta'kidlandi..

Taniqli rus olimi, rassomi va o'qituvchisi N. N. Rostovtsev ta'kidlaydi: "Mening tajribam meni eskiz badiiy pedagogikaning eng mas'uliyatli sohasi ekanligiga ishonch hosil qildi, bu aniq nazariy asoslashni va talabaning individualligiga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi".¹ Qisqa muddatli qalamtasvirning har xil turlarini ifodalovchi tushunchalarni aniqlashtirishga qaror qilganimizning sabablaridan biri shundaki, ko'plab adabiyotlarda yoki internetda juda tez tarqatilgan manbalarda bu tushunchalar noto'g'ri qo'llaniladi, bu ko'pincha noto'g'ri ma'lumotlarga olib keladi va hech qanday sabab bo'lmaydi. Shuningdek, biz o'quv materialini talabalarga topshirishda moslashtirish uchun tez chizish terminologiyasini aniqlashtirishimiz va ko'rib chiqishimiz kerak edi.

Qisqa muddatli qalamtasvirning tasnifi yevropa badiiy an'analari, ayniqsa, akademik muhitda rivojlangan va shunga mos ravishda naturadan chizish va tasvirlash qonuniyatlarni ilmiy asoslash bilan chambarchas bog'liq bo'lgan

¹ Тютюнова, Ю.М. Пленэр: наброски, зарисовки, этюды. – М.: Академический проект, 2012. - 175 с.: ил. 44-бет.

yevropa badiiy madaniyatining asosiy parametrlarini aks ettiradi.

Qisqa muddatli qalamtasvirni tasniflash ikkita asosiy yo`nalishda amalga oshirilishi mumkin:

1. Bular g'oyaga ko`ra, xotiradan yoki tasavvurdan va naturadan olingan tasvirlardir. Bundan tashqari, naturadan ishlagandan so`ng, tasvirni takomillashtirish ham mumkin. "Xotiradan rasm chizish vazifalari ichida kuzatishdan chizishga eng yaqini, naturadan qisqa ajratilgan vaqtda xotiradan chizish bo`ladi", deydi rassom-o`qituvchi Avsiyan O.A.²
2. Qalamchizg'i - bu nisbatan kichik o`lchamdagi tezkor tasvir bo`lib, uning asosiy maqsadi tasvirlangan ob`ektning asosiy vizual xususiyatlarini minimal tasvirlash vositalari bilan etkazishdir. Ushbu ish uchun ajratilgan vaqt ham uzoq bo`lishi mumkin emas (20 daqiqadan ko`p bo`lmagan).

Juda qisqa vaqt ichida yaratilgan qalamchizg'ilarning asosiy maqsadi naturaning nisbatlarini, uning harakatini yoki kompozitsion mazmunini tezda lakonik tarzda tekislikda tasvirlashdir. Ular naturadan ham, xotira va tasavvurdan ham amalga oshiriladi.

Qisqa muddatli tasvirning yana bir turi - qoralama. Qoralamaning vazifasi natura materialning alohida muhim momentini ishlab chiqish, uning konstruktiv xususiyatlarini tahlil qilish, narsaning fakturasini hal qilish yoki kompozitsiya uchun material tanlashdir. Qoralama naturadan, tasavvurdan yoki xotiradan amalga oshirilishi mumkin. Qoralama qalamchizg'idan, odatda, bajarish vaqtiga, ya`ni bir yarim soat yoki undan ko`proq vaqtga qarab farqlanadi. Qoralamalar shuningdek, tusda puxtalik bilan ishlab chiqilishi mumkin.

O`zining "Qalamchizg'ilar va qoralamalar" kitobida akademik V.S.Kuzin bu turdagi qisqa muddatli tasvirlarning ijodkorligiga alohida e`tibor qaratadi.³

Qisqa muddatli tasvirlarning sanab o`tilgan turlarining har biri maqsad va ish uslubiga bog`liq bo`lgan yanada murakkab tasnifga (klassifikatsiya) ega.

² Авсиян О.А. Натура и рисование по представлению: учебное пособие. - М.: Изобразительное искусство, 1985. – 152 с.: ил. 86-бет.

³ Кузин, В.С. Наброски и зарисовки. - М.: Academia, 2004. - 228 с. 53-бет.

Amaldagi grafiklarning tasviriy ifodalash vositalari tufayli qalamchizg'i turi aniqlanadi. Bularga quyidagilar kiradi: chiziq, shtrix va nuqta(dog'), shuningdek, tasvirning yorug'lik va soyaga bo'linishi, ular ikki yoki undan ortiq tusli ko'rinishlarda echilishi mumkin. Tasviriy san'at amaliyotida yuqoridagi tasviriy ifoda vositalarini birikmalashtirish va kombinalashtirish mumkin.

Birinchi turdagilar - chiziq bilan bajarilgan qalamchizg'ilardir. Tasviriy san'atning barcha turlarining rivojlanish tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, chiziq va dog' eng qadimgi nafis ifoda vositasi ekanligini ta'kidlash mumkin. Tasviriy san'atning qoyatosh o'ymakorligidan boshlab barcha turlari, yo'nalishlarida chiziqli tasvir asosiy ma'lumot manbai hisoblanadi.

U tasvirlangan narsaning chegaralarini belgilaydi, uning shaklining tasviriy xususiyatlari haqida tasavvur beradi, shuningdek, tasvirdagi fazoviy joylashuvi vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Tasvirning siluetini belgilaydigan chiziq shaklning plastikligini his qilish imkonini beradi, bu sizga dinamika va harakat tuyg'usini yaratishga imkon beradi, shuningdek, shakl o'zgarishi chegaralari, tekisliklarning kesishishi ramzi bo'lib xizmat qiladi, va shunday qilib, nafaqat shaklning umumiy plastikligini, balki uning konstruktiv xususiyatlarini ham yetkazishga yordam beradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, chiziq vizual idrok etish psixologiyasi nuqtai nazaridan, ma'lumot sof mavhum, shartli element bo'lib, uni qo'llashning yuqoridagi barcha jihatlarida faqat odam tomonidan idrok etiladi. Bu chiziq tabiatda mavjud emasligi bilan bog'liq, chunki chiziqqa o'xshash eng nozik narsa, masalan, inson sochi, aslida tuzilishi va hajmiga ega bo'lgan uch o'lchamli ob'ektdir.

Ko'p jihatdan chiziq kenglik tuyg'usini, ob'ektdan yaqinlik yoki uzoqlik masofa darajasini tasvir orqali ko'rsatishi mumkin. Bu ikki usulda amalga oshiriladi. Birinchisi, fazoviy chiziq deb ataladi. Bu chiziq butun uzunligi bo'ylab tusining o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Bu ta'sirga ko'pincha rassom chizayotgan rasmga chizayotgan asbobga bosim orqali erishiladi. Ko'pincha, bu chiziq tasvirning old ko'rinishiga mos keladigan joylarida mustahkamlanadi va

aksincha, engilroq chiziqning engil bosimi bilan uzoqdagi tasvirda ingichka chiziqlarida ifodalanadi. Natijada, bu rassomga tasvirni idrok etishning ma`lum bir ketma-ketligini tartibga solishga yordam beradi, bu esa oldingi ko`rinishga mos keladigan ko`proq kontrastli, yorqinroq qismlardan boshlab, kamroq to`yingan ikkinchi va uchinchi ko`rinishgacha, shu bilan tasvirning vaqtinchalik xususiyatini yaratadi.

Ushbu uslub ko`pincha manzaralar va ko`p figurali qalamchizg`ilarni chizish uchun ishlatiladi, unda bir narsani ko`pincha boshqasi bilan yopib tasvirlanadi. Bundan tashqari, ushbu uslub narsalarning konstruksiyasini belgilash uchun ham ishlatilishi mumkin, masalan, tomoshabinga ko`rinmaydigan tomonda joylashgan shaklning ko`rinmaydigan joylarini etkazish uchun ishlatiladi.

Ushbu uslub ko`pincha natyurmortning o`quv qalamtasvirida narsalarning konstruktiv qurilishini, ayniqsa oddiy geometrik shakllarning gips modellarini bajarishda qo`llaniladi. Aylanish o`qi bo`lgan narsalarni chizishda ushbu usul narsaning ufqqa nisbatan holatiga qarab aylanish hissini yaratishga imkon beradi.

Shunday qilib, masalan, agar ko`za ufq chizig`idan pastga chizilgan bo`lsa, u holda ellipsning old (pastki) tomoni yorqinroq, yuqori qismi esa engilroq bo`ladi. Xuddi shu ko`za ufq chizig`idan yuqori bo`lsa va ellipsning uzoq qismi chizilgan odamga ko`rinmasa, uni engilroq chiziq bilan chizish mumkin (rasmda bu uning o`qi ostida ko`rsatilgan ellipsning bir qismi bo`ladi). Bu hatto tasvirda ham kenglik illyuziyasini yaratadi, uning maqsadi konstruktiv qurilishdir.

Chiziqdan foydalanishning ikkinchi jihati analitik bo`lib, u narsaning rakursdagi yoki shakl xususiyatlari ko`rinmaydigan va hatto tasvirdagi kenglikning qurilishiga ta`sir qilishi mumkin bo`lgan qismlarning shakli konstruksiyasini etkazishga imkon beradi. Bunday chiziq yordamida siz tasvirning chuqur tahlilini chizishingiz va kenglikdagi hajmni ishonchsiz talqin qilish bilan bog`liq xatolardan qochishingiz mumkin. Bunga misol qilib, bakalavriat talabalarining juda keng tarqalgan xatosi, natyurmortda narsaning o`ziga xos hajmi hisobga olinmagan holda bir narsa boshqasiga juda yaqin tasvirlangan. Shunday qilib, masalan, ko`za oldida yotgan olma juda baland tasvirlangan, shuning hajm illyuziyasini yaratish

uchun etarli emas, chunki tomoshabin ongsiz ravishda olmaning ko`rinadigan qismi orqasida “kutilgan” hajmni his qiladi va uning ko`z bilan chamalab chizgan narsa tasvirdagi masofaga to`liq mos kelmaydi, bu esa ko`rinadigan nomuvofiqlikka olib keladi. Chiziqning to`g`ri tasviri bu muammoni o`z vaqtida ko`rishi va oldini olishi mumkin, chunki qalamni bosib ishlashini sozlash orqali rassom hajmini tasavvur qilishi va uni tahlil qilishi kerak.

Chiziqning yana bir turi - konturli - qalinligi va yorqinligi o`zgarmasligi bilan tavsiflanadi. Ko`pincha ko`mir, har xil turdagi yumshoqlik yoki pastel oddiy qalam bilan bajariladigan fazoviy chiziq turidan farqli o`laroq, bu turdagi chiziqni flomaster, geliy qalam yoki marker yordamida tezroq olish mumkin. Bu chiziq tasvirdagi tuzatishlar yoki noaniqliklarga toqat qilmaydi. Ko`pincha konturli chizig`i naturaning tashqi konturlarini ko`rsatish uchun ishlatiladi, bu yaxshi ko`z chamalashi va tayyor tasvir qanday ko`rinishini tasavvur qilish qobiliyatini talab qiladi.

L.G.Medvedev ta`kidlaganidek, “O`quv akademik qalamtasvirda bu jarayon quyidagicha davom etadi: rassom chizish uchun modelni idrok qilganda, birinchi navbatda, modelning hali ma`lum tasviriy materiallar bilan bog`lanmagan hissiy obrazi shakllanadi. Ushbu tasvirni qalamchizg`i va qoralamalarga o`rnatish jarayonida uni u yoki bu materialda, u yoki bu texnikada oqilona timsollashning umumiy usullari asta-sekin ochib beriladi”.⁴

Ko`pincha bu turdagi chiziqlar ushbu tasvirni stilizatsiya qilishning keyingi imkoniyatlarini o`rganish uchun o`simliklar yoki boshqa narsalarni tasvirlash uchun ishlatiladi.

Qalamchizg`ilarning navbatdagi turi nuqta(dog`) yordamida yasalgan qalamchizg`ilar bilan ifodalanadi. Ushbu tasviriy vosita hajmni, vaznlarni, asosiy konstruktiv tekisliklarni etkazishga yordam beradi. Dog`lar turli turlarga bo`linadi:

- notekislik fakturalarni o`z ichiga olishi mumkin bo`lgan, lekin ayni paytda tonal gradatsiyasidan mahrum bo`lgan davomiy dog` (nuqta);
- tusli gradatsiyani nazarda tutuvchi tusli dog`i (nuqtasi);

⁴Медведев Л.Г. Формирование художественного образа на занятиях по рисунку: учеб. пособие – М. Просвещение, 1986. – 159 с., ил. 37-бет.

- bir yoki turli yo`nalishlarda yuritilgan chiziqlardan iborat shtrixli dog' (nuqta). Oldingi turdan farqli o`laroq, tusning o`zgarishi tasviriy vositalarga bosimni o`zgartirish orqali erishiladi, bunday dog' (nuqta)ning yorqinligi shtrixlar qatlamlari sonini ko`paytirish orqali erishiladi.

Shu bilan birga, turli materiallar har xil turdagi dog'lar va chiziqlarni ta`minlashi mumkin, masalan, chiziq yoki nuqta bilan ishlashda grafik materiallarning bir qator xususiyatlarini hisobga olish kerak. Shunday qilib, masalan, turli xil materiallar turli xil tusli diapazonga ega, bu esa ma`lum bir ish turida foydalanishni cheklaydi. Shunday qilib, masalan, yuqori tuslikdagi dog'ni marker bilan osongina olish mumkin, ammo bu material yordamida rasmda tus gradatsiyasiga erishish deyarli mumkin emas va sangina kabi materiallar sizga mos keladigan dog'larni olishga imkon bermaydi tusda zich, shuning uchun ushbu material bilan ishlaganda, ranglar bo`lib qolmasligi uchun har doim tasvirning umumiy tus shkalasini hisobga olishingiz kerak. Flomasterlar yumshoq tusli cho`zish ko`rinishni emas, sizga faqat shtrixli dog'(nuqta) yoki davomiy qilish imkonini beradi.

Agar ushbu grafika ifodaviy vositalaridan foydalanishning uslubiy jihatlarini ko`rib chiqsak, shuni ta`kidlash mumkinki, siluet ustida ishlash kabi o`quv vazifalarini bajarish uchun davomiy dog' (nuqta) ishlatiladi. "Siluet" tushunchasining o`zi ikkita ma`noga ega. Birinchisi – konstruktsiya xususiyatlari yoki hajmini ishlab chiqmasdan, tashqi konturini belgilash sifatida, ikkinchisi - qalamtasvir turini belgilash, grafik texnikaning bir turi sifatida. Ushbu texnikadagi ishlar ko`pincha engil och fonda tush' (siyoh) yoki to`q fonda oq belila bilan bajarilgan.

O`quv faoliyati sifatida siluet chizish juda keng qo`llanish doirasiga ega. Qisqa muddatli chizishning boshqa turlari singari, u sizga quyidagilarga imkon beradi:

- ko`z bilan chamalash va nisbatlar hissini rivojlantirish;
- qog'oz varog'ini tashkil etishni va kompozitsiyani yaxshiroq tushunishga yordam beradi;

- shaklning o'ziga xos xususiyatlarini, uni bilish qobiliyatini shakllantirishga hissa qo'shadi.

Siluet ustida ishlayotganda, esda tutish kerakki, boshqa har qanday qalamchizg'i kabi, dog'(nuqta)dan bajarilgan, uni markazdan periferik konturgacha bajarish kerak.

Tusli dog'(nuqta) bilan qilingan qalamchizg'ini qo'llashning uslubiy jihatlari imkon qadar kengdir. Ushbu qalamchizg'ilar shaklning xususiyatlarini ta'kidlaydi, hajmning illyuziyasini va hatto sirt sifatini yaratadi. Ushbu qalamchizg'ilar, shuningdek, guash', tempera, akvarel' kabi bo'yoqlardan foydalanishni o'z ichiga olgan kombinatsiyalangan texnikada ham amalga oshirilishi mumkin.

Ishchi yuzaning fakturasi bilan tajribalar bu erda qiziqarli bo'lishi mumkin. Turli xil qog'ozlar boshqa teksturani berishi mumkin, bu esa tasvirga qo'shimcha "jozibalilik" beradi.

Shtrixli dog'(nuqta) bilan chizilgan qalamchizg'ining ifodaviyligi nafaqat ifodali siluetga, balki hajm yoki yorug'lik illyuziyasini shakllantirishga yordam beradigan tusli gradatsiyaga ham bog'liq. Ushbu turdagi qalamchizg'i tasvirlanayotgan narsaning fakturasi yoki yuzasiga o'xshash faktura effektini yaratishga imkon beradi. Bunga turli shakllar, yo'nalishlar va yorqinlik bo'lishi mumkin bo'lgan shtrixlar orqali erishiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, shtrixning sifati va uning xususiyatlari ham qalamchizg'ining ifodaliligiga ta'sir qiladi.

Keyingi qalamchizg'ini turi - ikki tusli va uch tuslidir. Ushbu turdagi qalamchizg'ini amalga oshirish hajmli shaklni ob'ektiv idrok etish bilan chambarchas bog'liq. Ushbu qalamchizg'ini bajarishda asosiy o'quv vazifasi kenglikdagi yaxlit hajmni idrok etish va yoritishni hisobga olgan holda uni umumlashtirish hisoblanadi. Bunday qalamchizg'ini bajarish jarayonida shaklning yoritilgan qismlari qo'shimcha chizilmaydi va soyali yuzalari tus yoki davomiy dog' bilan amalga oshiriladi. Bu sizga yoritilgan shaklning illyuziyasini yaratishga imkon beradi va rel'efni effektini yaratadi.

Shu bilan birga, soya joylari o'zining silueti bilan tomoshabinga shaklni "tugatish" imkonini beradigan shaklni yaratadi. Bunday qalamchizg'ilar ko'pincha

mo'yqalam bilan amalga oshiriladi va tush' yoki akvarel' eng yaxshi optimal materialdir. Bundan tashqari, bu qalamchizg'ilarni ko'mir, sangina yoki sepiyada bajarish mumkin. Bunday holda, flanel yoki paxta matosidan oldindan tayyorlangan soya qilishdan foydalanish eng samarali bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Boltaboyev Azizbek Xasanboy o'g'li, & Ahmedov Davlatbek Saloxiddin o'g'li. (2022). Psychological Features of Adolescence. Eurasian Research Bulletin, 25 27. Retrieved .25-27 pp.
2. Boltaboev Azizbek Hasanboy ugli, HEORETICAL BASIS OF THE DEVELOPMENT OF THE SPATIAL PERSPECTIVE IMAGERY IN THE PERFORMANCE OF PENCIL AND DRAFT IN THE PROCESS OF STUDENT EDUCATIONAL PROCESS. SOLUTION OF SOCIAL PROBLEMS IN MANAGEMENT AND ECONOMY: 2 pp. 12-17 (2).
3. Медведев Л.Г. Формирование художественного образа на занятиях по рисунку: учеб. пособие – М. Просвещение, 1986. – 159 с., ил. 37-бет.
4. Кузин, В.С. Наброски и зарисовки. - М.: Academia, 2004. - 228 с. 53-бет.
5. Авсиян О.А. Натура и рисование по представлению: учебное пособие. - М.: Изобразительное искусство, 1985. – 152 с.: ил. 86-бет.
6. Тютюнова, Ю.М. Пленэр: наброски, зарисовки, этюды. – М.: Академический проект, 2012. - 175 с.: ил. 44-бет.